

bk. Brockelmann, *GAL*, I, 459; *Suppl.*, I, 635; *Bibliographie*, XVII, 119). Şemseddin İbn Abdühâdî el-Makdisî'nin *Ğarâmî şahîh*'e bir şerh yazdığı (*Tenkihu't-tahkik*, neşredenin girişi, I, 99-100) ve *Zevâlû't-terah fî şerhi Manzûmeti İbn Feraḥ* adlı bu şerhin Heinrich Leberecht Fleischer tarafından Almanca tercümesiyle birlikte neşredildiği (Leiden 1895) kaydedilmekteyse de (Serkîs, I, 167; Necîb el-Akîkî, II, 363) birçok yazma nüshada söz konusu şerh bu adla İbn Cemâ'a nisbet edilmektedir (meselâ bk. Amasya Beyazıt Ktp., nr. 1545, vr. 1^a-3^b; Kayseri Râşid Efendi Ktp., nr. 215, vr. 146^a-149^b; Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 349, Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 2099, vr. 164-169, Hacı Mahmud Efendi, nr. 657, vr. 16-21). 3. *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Çârperdi 'ale's-Şâfiye*. İbnü'l-Hâcib'in Arapça grameriyle ilgili eş-Şâfiye'sine Çârperdi'nin yaptığı şerhin hâşiyesidir (İstanbul 1310). 4. *el-Müs'if ve'l-mu'în fî şerhi'bni'l-muşannif Bedriddin*. İbn Mâlik et-Tâî'nin nahve dair meşhur eseri *el-Elfiyye*'ye İbnü'n-Nâzım diye bilinen oğlu Bedreddin'in yaptığı şerhin hâşiyesidir (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 3206). 5. *Ğâyetü'l-emânî fî 'ilmi'l-me'ânî* (Süleymaniye Ktp., Şeyhülislâm EsadEfendi Medresesi, nr. 185). 6. *Dercü'l-me'âlî fî şerhi Bed'i'l-emâlî. Üşî'nin akaidle ilgili olup el-Kaşidetü'l-lâmiyye* diye de bilinen *Bed'ü'l-emâlî* adlı eserinin şerhidir (Millet Ktp., Feyzulah Efendi, nr. 259; Kayseri Râşid Efendi Ktp., nr. 215, 21527; Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 1074, Lâleli, nr. 3770, Lala İsmâil, nr. 535, Esad Efendi, nr. 1424; eser için ayrıca bk. *Keşfü'z-zunûn*, II, 1350; *DİA*, XI, 73). 7. *el-Kevkebül'vakkâd fî şerhi'l-İtîkâd*. 8. *Risâle fi'l-hudûdî'l-ke-lâmiyye*. 9. *Lemâ'âtü'l-envâr ve nefehâtü'l-ezhâr fi't-teşrih*. Anatomiyile ilgilidir. 10. *Nuket 'alâ Fuşûli İbûkrât*. Hipokrat'ın tıpla ilgili *Kitâbü'l-Fuşûl*'ü üzerine yazılmış şerh mahiyetinde bir eserdir. 11. *en-Nefehâtü's-sıriyye ve le'tâ'ifü'l-ülûmî'l-hafîyye* (Nuruosmaniye Ktp., nr. 2842, vr. 1-6). 12. *Hulâşatü'l-kavâ'id ve ğâyetü'l-makâşid*. 13. *Akre-bü'l-makâşid fî şerhi'l-kavâ'id* (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 3493). 14. *İzâhu'l-mübhem min Lâmiyyeti'l-'Acem* (Köprülü Ktp., Ahmed Paşa, nr. 283; İÜ Ktp., AY, nr. 4746). 15. *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Akâ'idî'n-Nesefiyye* (Köprülü Ktp., M. Âsım Bey, nr. 215; Tire İlçe Halk Ktp., Necip Paşa, nr. 154; bu eserlerin yazma nüshaları için ayrıca bk. Brockelmann, *GAL*, I, 459, 499; II, 116; *Suppl.*, I, 522, 635, 764; II,

111-112). Fuat Sezgin, İbn Hişâm'a ait *Sîret*'in İbn Cemâa tarafından yapılmış bir muhtasarının yazma nüshalarını kaydetmekle birlikte (*GAS*, I, 299) bunun Ebû Ömer İzzeddin İbn Cemâa'nın *el-Muhtaşarü'l-kebir* (*Muhtaşaru sîreti'n-nebi*) veya *el-Muhtaşarü's-şagîr* adlı eserleriyle aynı kitap olup olmadığı araştırılmaya muhtaç bir konudur.

İbn Cemâa'nın kaynaklarda adı geçen diğer bazı eserleri de şunlardır: *Nuket 'ale'l-Mühimmât li'l-İsnevî*, *Nuket 'alâ Ravzâtî't-tâlibîn*, *Şerhu Cem'i'l-Cevâmî*, *Hâşiye 'alâ Ref'i'l-hâcib Şerhi Muhtaşari İbni'l-Hâcib*, *Nuket 'alâ Muhtaşari İbni'l-Hâcib*, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Çârperdi li-Minhâcî'l-vuşûl*, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-İsnevî li-Minhâcî'l-vuşûl*, *Şerh 'ale'l-Kavâ'idî'l-kubrâ li'bni 'Abdisselâm*, *Şerhu 'Ulûmî'l-hadis li'bni's-Şalâh*, *Şerhu'l-Menheli'r-revî*, *Şerhu Metâli'l-envâr*, *Câmî'u't-tib*, *el-Envâr fi't-tib*, *Hâşiye 'alâ 'Arûsî'l-e-frâh Şerhi Telhîsî'l-Miftâh*, *es-Sâlik fî telhîsî Telhîsî'l-Miftâh*, *el-Mübîn ve'l-mufasssal 'ale'l-Muṭavvel*, *el-Müşelleş fi'l-luğa*, *Evsâku'l-esbâb fî şerhi kavâ'idî'l-i'râb*, *Hâşiye 'ale't-Tavzîh li'bni Hişâm*, *Hâşiye 'alâ Muğni'l-lebîb*.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Abdühâdî, *Tenkihu't-tahkik fî eḥâdisi't-ta'lik* (nşr. Âmir Hasan Sabrî), İmâretü'l-Arab 1409/1989, neşredenin girişi, I, 99-100; İbn Kâdî Şühbe, *Ṭabaḳâtü's-Şâfi'iyye*, IV, 49-50; İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-ğumr*, VII, 240-243; Sehâvî, *ed-Ḍav'ü'l-lâmi*, VII, 171-174; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, I, 63-66; a.mlf., *Hüsnü'l-muḥâḍara*, I, 548; Dâvûdî, *Ṭabaḳâtü'l-mufesssîrîn*, II, 94-97; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1147, 1350, 1865; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VII, 139-141; Şevkānî, *el-Bedrü't-tâli*, II, 147-149; Hânsârî, *Ravzâtü'l-cennât*, VIII, 108-110; Kettânî, *er-Risâletü'l-müsteṭrafe*, s. 189-190; Serkîs, *Mu'cem*, I, 65, 167; Brockelmann, *GAL*, I, 459, 499; II, 116; *Suppl.*, I, 522, 635, 764; II, 111-112; Tebrîzî, *Reyhânetü'l-edeb*, Tebriz, ts. (Çâphâne-i Şafak), VII, 446-447; Sezgin, *GAS*, I, 299; A. G. Ellis, *Catalogue of Arabic Books in the British Museum*, London 1967, I, 161; II, 206-207; Sartori, *Introduction*, III, 998; Şâkir Mahmûd Abdülmün'im, *İbn Hacer el-Askalânî ve dirâsetü muşannefâtihî ve menhecihî ve mevâridihî fî kitâbihi'l-İşâbe*, Bağdat 1978, I, 160-161; Necîb el-Akîkî, *el-Müsteşrikün*, Kahire 1980, II, 363; Âyide İbrâhim Nusayr, *el-Kütübü'l-'Arabiyye elle-tî nüširet fî Mişr beyne 'amey 1926-1940*, Kahire 1980, s. 24; Ahmed İsâ, *Mu'cemü'l-eṭṭebbâ*, Beyrut 1402/1982, s. 391-393; *Bibliographie der Deutschsprachigen Arabistik und Islamkunde* (ed. F. Sezgin), Frankfurt 1993, XVII, 119, 206-207; T. H. Weir, "İbn Cemâ'a", *IA*, V/2, s. 719; Ali Refîî, "İbn Cemâ'a", *DMBİ*, III, 248-249; M. Sait Özervarlı, "el-Emâlî", *DİA*, XI, 73.

İBN CEMMÂZ

(ابن جَمَاز)

Ebû'r-Rebî' Süleymân b. Müslim
b. Cemmâz ez-Zührî
(ö. 170/786'dan sonra)

Kıraat-i aşere imamlarından
Ebû Ca'fer el-Kârî'nin
meşhur iki râvisinden biri.

Benî Zühre'nin mevlâsıdır. Ebû Ca'fer el-Kârî, Şeybe b. Nisâh ve kırâat-i seb'a imamlarından Nâfi' b. Abdurrahman'dan kırâat okudu. Kendisinden Ebû İshak İsmâil b. Ca'fer el-Medenî ve Kuteybe b. Mihrân kırâat tahsil ederken Ebû İshak İsmâil b. Ca'fer el-Medenî, Velîd b. Müslim ve Ebû Hümâm Salt b. Muhammed el-Hârekî rivayette bulundular. Talebelelerinden Kuteybe b. Mihrân'ın naklettiğine göre İbn Cemmâz halka ve öğrencilerine Nâfi'in kırâatini okuttuğunu, ancak kendisinin Ebû Ca'fer'in kırâatini tercih ettiğini söylemiştir (İbn Mihrân en-Nisâbü'rî, s. 10-11; Enderâbî, s. 47-48). Zehebî de Nâfi'in İbn Cemmâz'a büyük değer verdiğini belirtmiştir (*Ma'rifetü'l-kurrâ*, I, 293).

Ebû Ca'fer'in kırâatıyla ilgili olarak V. (XI.) yüzyılın ortalarına kadar telif edilen kırâat kitaplarında yer almayan İbn Cemmâz'ın rivayetleri bu asrın ikinci yarısından itibaren Hüzeli'nin *el-Kâmil*'i, İbn Sivâr el-Bağdâdî'nin *el-Müstenir*'i gibi eserlerde bir araya getirilmiştir. Daha sonraki dönemlerde kırâat-i aşereye dair yazılan kitaplar içinde İbn Cemmâz'ın rivayetlerine yer vermeyenler bulunmakla birlikte (meselâ Ebû'l-Alâ el-Hemedânî'nin *Ğâyetü'l-ihtîşâr*'ı gibi), Ebû Ca'fer'in râvileri iki ile sınırlanırken bunlardan biri olarak genellikle İbn Cemmâz tercih edilmiş, günümüze kadar kırâat-i aşerenin öğretiminde de bu tercihe uyulmuş ve bu suretle kırâat rivayeti yayılma imkânı bulmuştur.

İbn Cemmâz'ın Kur'an tahsilindeki yerini önemli kılan hususlardan biri, hiç şüphesiz onun Medineliler'in mushafları ile Hz. Osman'ın mushafı arasındaki farkları belirleyip rivayet edenlerden biri olmasıdır (İbn Ebû Dâvûd, s. 37, 41-42). Zira Kur'an nüshalarının metinleri arasında görülen ve İbn Cemmâz'ın tesbitine göre sayısı on ikiye bulan bu farklılıklar, Kur'an tarihinin en önemli konularından birini oluştururken kırâat ihtilâfları olarak bu

ilme dair eserlerde de yer almıştır (bk. KIRAAAT; MUSHAF). Hangi tarihte vefat ettiği kesin olarak bilinmeyen İbn Cemmâz'ın ölümüyle ilgili olarak Zehebî, "Herhalde Nâfi'den önce veya onunla aynı tarihte" (169/785) ifadesini kullanırken İbnü'l-Cezerî 170'ten (786) sonra vefat ettiğini belirtmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Ebû Dâvûd, *Kitâbü'l-Meşâhîf* (nşr. A. Jeffery), Kahire 1355/1936, s. 37-38, 41-42; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, IV, 142; İbn Mihrân en-Nisâbü'rî, *el-Mebsûâtü fi'l-kirâ'âtü'l-âşr* (nşr. Sübey' Hamza Hâkimî), Dimaşk 1401/1980, s. 10-11; İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, II, 550; Enderâbî, *Kirâ'âtü'l-kurrâ'i'l-ma'rûfîn* (nşr. Ahmed Nusayyif el-Cenâbî), Beyrut 1407/1986, s. 47-48; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ'* (Altıkulaç), I, 293-294; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm: sene 141-160*, s. 411-412; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, I, 315; "İbn Cemmâz", *DMBİ*, III, 244-245.

TAYYAR ALTIKULAÇ

İBN CERİR et-TABERÎ

(bk. TABERÎ, Muhammed b. Cerîr).

İBN CERRÂH

(bk. CERRÂHİLER).

İBN CEVSÂ

(ابن جوصا)

Ebü'l-Hasen (Ebü'l-Abbâs)

Ahmed b. Umeyr

b. Yûsuf ed-Dimaşkî

(ö. 320/932)

Hadis hâfızı.

230 (844-45) yılı civarında doğdu. Aslen Dimaşklı olup Benî Hâşim'in veya Muhammed b. Sâlih b. Beyhes el-Kilâbî'nin mevlâsıdır. Ebû't-Takî Hişâm b. Abdülmelik, Muhammed b. Abdullah b. Meymûn, Yûnus b. Abdülâlâ ve İmrân b. Bekkâr el-Kilâf gibi muhaddislerle Mısır ve Şam âlimlerinden hadis rivayet etmiştir. Kendisinden Ebû Ali en-Nisâbü'rî, Hamza el-Kinânî, Taberânî, İbnü's-Sünnî, İbn Adî, Hâkim el-Kebîr ve İbn Hibbân gibi hadis hâfızları rivayette bulunmuşlardır. Ebû Ali en-Nisâbü'rî, hocası İbn Cevsâ'nın hadisin temellerinden biri sayıldığını belirtmekte, Taberânî sika olduğunu, İbn Hacer garîb rivayetleri bulunan sadûk bir râvi kabul edildiğini söylemekte, kendisini yakından tanıyan diğer bazı âlimler de onun hadis

bilgisine duydukları hayranlığı dile getirmektedirler.

Döneminin büyük hadis hâfızlarından ve cerh ve ta'dil âlimlerinden sayılmasına rağmen İbn Cevsâ'yı tenkit edenler de olmuştur. Dârekutnî fazla güvenilir olmadığını, bazı hadislerin sadece onun tarafından rivayet edildiğini belirtmiş, talebesi Hamza el-Kinânî de İbn Cevsâ'dan duyup yazdığı rivayetlerin 200 cüz kadar tuttuğunu, bununla beraber kendisinden hadis yazmamış olmayı temenni ettiğini söyleyerek hocasını tenkit etmiş ve ondan yazdığı hadisleri rivayet etmemiştir. Ancak Zehebî, Hamza el-Kinânî'nin bu görüşüne karşı çıkararak diğer muhaddisler gibi onun da hadis metninde değil isnadda hata yapabileceğini ileri sürmüştür. İbn Cevsâ'nın Hamza el-Kinânî'nin yaşça küçük hocalarından olması ve kendisinden yazdığı rivayetlerin nâzil rivayetler durumunda kalması sebebiyle onun olumsuz bir tavır takındığını, esasen İbn Cevsâ'nın hâfızasında çok rivayet bulunduğundan bunlardan bazılarında yanlışla bile sadûk bir hadis hâfızı olduğunu belirtmiştir (*Tezkiretü'l-huffâz*, III, 797; *A'lâmü'n-nübelâ*, XV, 18). İbn Cevsâ'nın evinde köpek beslediğini gören Da'lec b. Ahmed, bunun evde köpek bulundurmaya yasaklayan hadise ters düştüğünü ileri sürerek ondan hadis rivayetini terketmiştir (İbn Asâkir, V, 116). İbn Cevsâ, 28 Cemâziyelevvel 320'de (6 Haziran 932) vefat etmiştir.

İbn Cevsâ'nın rivayet ettiği bazı hadisleri ihtiva eden cüzün bir nüshası Dârü'l-kütübü'z-Zâhiriyye'dedir (*Mecmû'*, nr. 60). Onun ayrıca *el-Müsne'd* adlı bir eserinin olduğu (*Tâcü'l-arûs*, "cvş" md.), İmam Mâlik'in *el-Muva'tta*'nın İbn Vehb ve İbnü'l-Kâsım rivayetlerini bir araya getirdiği (Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, VIII, 87) belirtilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Tâcü'l-arûs, "cvş" md.; İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 858; İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, III, 200; Sem'ânî, *el-Ensâb*, III, 372-373; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* (Amravî), V, 109-117; Bedrân, *Tehzîbü Târîhi Dimaşk*, I, 421-422; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VI, 242; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, III, 795-798; a.mlf., *A'lâmü'n-nübelâ*, VIII, 87; XV, 15-21; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, I, 239-240; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 285; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe* (Özbek), s. 154; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, II, 37; Sezgin, *GAS*, I, 177; Yâsin Sevâs, *Fihristü mecâmî'u'l-medreseti'l-Ömeriyye*, Küveyt 1408/1987, s. 298; Saïdullah Karabegül, "İbn Cevsâ", *DMBİ*, III, 281-282.

HASAN ELİK

İBN CEZLE

(ابن جزلة)

Ebü Alî Yahyâ b. İsâ b. Alî
b. Cezle el-Bağdâdî
(ö. 493/1100)

Hekim, edip ve tarihçi.

Bağdat'ın Kerh bölgesinde yaşayan hristiyan bir aileye mensuptur. Batı'da Ben Gesla veya Buhahilyla Byngezla diye bilinir. Daha çok Kerh'teki hristiyan tabiplerinden okuyan İbn Cezle'nin (İbnü'l-Kiftî, s. 239; Ebü'l-Ferec, s. 195) hocaları arasında Bîmâristân-ı Adudî'nin başhekimlerinden Ebü'l-Hasan Saïd b. Hibetullah el-Bağdâdî de bulunmaktadır (İbn Ebû Usaybia, s. 343; İbn Hallikân, VI, 267). Mantık okumak için dindaşı bir hoca bulamayınca dostlarının tavsiyesiyle Mu'tezile âlimi Ebû Ali İbnü'l-Velîd el-Kerhî'nin evine devam ederek ondan kelâm ve mantık dersleri aldı. Bu arada kendisine aklî metotlarla İslâm'ı tanıtan hocasının daveti sonunda otuz yaşlarında iken müslüman oldu. Tıp konusunda hizmetinde bulunduğu zamanın Bağdat başkadısı Ebû Abdullah Muhammed b. Ali ed-Dâmegânî ihtidâsına çok sevinerek onu himayesine aldı ve mahkemeye sicil kâtibi tayin etti. Edebiyata hâkim olan ve güzel yazı yazan İbn Cezle muhtemelen bu memuriyeti Dâmegânî'nin vefatına kadar yürütmüş, aynı zamanda onun geniş nüfuzundan faydalanarak Halife Muktedî -Biemrillâh'ın sarayında hekimlik yapmıştır. Yine Dâmegânî'nin ilminden istifade ederek İslâmî bilgilerini kuvvetlendirip eserlerinde tıbbın İslâm hukukuyla ilgili meselelerine yer verdiği görülür. İbn Cezle'nin hocası ve akrası Ebü'l-Hasan Saïd b. Hibetullah ile tanışması da bu memuriyeti sırasında gerçekleşmiştir.

İslâmiyet'ten aldığı yeni ruhu ilimle birleştiren İbn Cezle'nin yaşadığı bölgedeki fakir insanları ücretsiz tedavi ettiği, hatta ilaçlarını da kendisinin sağladığı yolundaki haberlerden onun meslekî ve insânî duyguları yüksek bir kişi olduğu anlaşılmaktadır. Mücadeleci bir karaktere sahip olan İbn Cezle 493 Şabanının sonlarında (Temmuz 1100 başları) vefat etti. Ölümünden kısa bir süre önce, çoğu kendi hattıyla yazılmış eserlerini ve öteki kitaplarını İmâm-ı Âzam Medresesi'nin kütüphanesine bağışladığı bilinmektedir. İlmî kişiliğinde tabiplik ve eczacılığı ön plana çıkan İbn Cezle kelâm, tarih ve edebiyat alanla-